

CULTURĂ, SOCIETATE ACADEMICĂ ȘI BIBLIOTECI ÎN ȚARA VINULUI

BOTOND GUDOR

Țara Vinului, regiunea denumită după îndeletnicirea preponderentă a locuitorilor din zona dintre Aiud și Vințu de Jos, a fost în perioada Principatului autonom al Transilvaniei zona transilvăneană cea mai activă din punct de vedere cultural, politic și ecleziastic. Activitatea culturală îndeosebi a fost un rezultat firesc al relaționării multiple a regiunii față de ordonatorul și centrul politic aflat la Alba Iulia: principele și capitala Principatului.

Odată cu decăderea Principatului autonom, după invazia turco-tătară din 1658 și instaurarea puterii habsburgice prin *Diplomele Leopoldine*, această regiune a intrat într-un con de umbră, din punctul de vedere al afirmării nobilimii maghiare. Faptul s-a petrecut îndeosebi pentru că sistematizarea cetății din Alba Iulia într-o veritabilă fortăreață Vauban (1714-1738) și noile reglementările privind puterea politică a Principatului au regrupat prioritățile zonei. Urmare a construirii fortificației și a restaurării Episcopatului Romano-Catolic în orașul princiar (1714), aceasta a devenit o urbe preponderent militară, în care Biserica romană juca un rol important în reconstrucția catolicismului regional răvășit în prealabil de Reforma protestantă.

Deloc întâmplător, nobilimea din Țara Vinului, extrem de activă în perioada Principatului, s-a retras în zone considerate mai sigure economic, cultural, religios și politic, regrupându-și forțele în orașe aflate în plină dezvoltare economică din cadrul Principatului devenit habsburgic, precum Târgu Mureș, Cluj și Sibiu. Această disoluție a puterii nobiliare din jurul fostului oraș princiar oferă suficiente argumente pentru acei cercetători care și-au orientat interesul privind cercetarea evoluției iluminismului transilvănean, aproape exclusiv către acele regiuni, care au fost favorizate economic, religios și politic de nobilimea iluministă începând cu finele secolului al XVIII-lea. Nu ne miră deci, dacă argumente care plasează regiunea din jurul fostului oraș princiar la periferia culturii iluministe, considerau reușitele acesteia, ca fiind plasate, undeva departe, izolat, de-a dreptul „în spatele lui Dumnezeu”¹. Chiar dacă mobilitatea nobiliară oferă argumente în acest sens, concluzia distinsului cercetător Domokos Kosáry, care plasa iluminismul transilvănean în sfera iluminismului nobiliaro-clerical², este valabilă în continuare și pentru Țara Vinului. În primul rând pentru că o cercetare a nobilimii în relație cu

---

¹ Vezi, referitor la contele Teleki, capitolul „Singurătatea din Șard”, în Deé Nagy Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, 1997, p. 37-45.

² Vezi, în „Introducere” la Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996, p. 1-20.

proprietățile sale și actul cultural realizat de pe acestea, până în a doua parte a secolului al XVIII-lea, ne arată o societate în reorganizare. Clerul și nobilimea iluministă s-a aflat într-o mobilitate geografică amețitoare, dar totuși a fost legată de Țara Vinului prin multiplele ei manifestări preiluministe și iluministe, cum ar fi organizarea de biblioteci proprii, devenite ulterior publice, prezentarea unor idei de formare a unor societăți erudite sau editarea-finanțarea unor cărți cu răsunet pentru vremea în care acestea au apărut.

Din acest punct de vedere, mobilitatea nobiliară și clericală nu reprezenta un handicap pentru Țara Vinului, din moment ce decăderea politică a fost reformulată în dorința de integrare în structurile politice imperiale. Astfel, mobilitatea nobiliaro-clericală și actul cultural legat de domeniile din Șard, Țelna, Ighiu sau Vințu de Jos nu sunt deloc depărtate de preferințele locative dinamice ale iluminismului european legate de locuri ca: Ferney, La Délices etc., în cazul lui Voltaire. Nu ne surprinde deci faptul că József Inczédi, născut la Vurpăr (comuna Vințu de Jos, jud. Alba), trăia în Sâncraiu de Mureș (jud. Mureș), dar avea un rol important în Țara Vinului prin fiul său domiciliat în Ighiu (jud. Alba), că Péter Bod s-a născut în Cernatu de Sus (jud. Covasna), a devenit preot la Ighiu (jud. Alba), nici faptul că personalitățile familiei Teleki s-au născut fie în Ungaria (Iosif Teleki în Huszt), fie în Gornești (Gernyeszeg, jud. Mureș), dar locuiau pentru o perioadă de timp în Țelna, Șard și Cricău, deci în Țara Vinului. Chiar dacă mobilitatea nobiliaro-clericală a fost condiționată de căsătorie și cariera politico-eceziastică, aceasta și-a axat manifestările regionale și culturale în favoarea Țării Vinului pentru prima decadă a secolului al XVIII-lea. Doar spre sfârșitul secolului evoluția și dezvoltarea vieții urbane, respectiv regruparea socio-economică a regiunii au produs o migrare a nobilimii în alte părți mai favorizate ale Principatului. Suntem deci curioși să aflăm dacă în cazul primelor șapte decenii ale secolului al XVIII-lea, putem vorbi sau nu de cultură, carte și idee academică în această parte a Transilvaniei, fără mirarea de a descoperii ceva întâmplător, izolat și ieșit din comun?

Pentru aceasta, vom încerca, fără detalii biografice redundante, mai mult într-o ordine geografică, punctarea câtorva detalii iluministe, considerate de noi ca fiind insuficient cunoscute, în dorința demontării criticilor marginalizatoare și minimalizatoare care privesc activitatea erudiților din Țara Vinului³.

Este notorie evaluarea istoriografului István Halmágyi, care scria despre membrii marcanți ai familiei Teleki, locuitori odinioară în Țara Vinului:

„În acest secol în Transilvania nu găsești tineri așa calificați, precum cei doi nobili tineri Sámuel Teleki și Iosif Teleki. Au experiență în diverse științe,

³ Sunt de notorietate în bibliografia despre zonă sintagmele ce privesc handicapul periferiei culturale: singurătate, zonă ascunsă, nepotrivită pentru studii înalte.

cunosc limbi străine. Sunt cunoscuți amândoi la Curtea Franței, în Țările de Jos, în Elveția și în alte locuri. Focul lor este foarte mare, chiar și la majestățile sale din Viena sunt cunoscuți, precum și la miniștrii au un loc distins.”⁴

Dorim să pornim în a căuta câteva repere privind concluziile noastre de la renumita bibliotecă Teleki-Bolyai din Târgu Mureș fondată de contele Sámuel Teleki⁵. Această bibliotecă a fost una dintre cele mai cunoscute din Transilvania, deținătoare a unui fond de carte veche europeană și maghiară demnă de invidie. Deloc întâmplător, ea a fost așezată imediat după întoarcerea contelui din peregrinarea academică apuseană în curia nobiliară de dimensiuni medii, aflată odinioară în fața bisericii reformate din Șard⁶. Colecția s-a aflat la Șard între 1763-1769, până la căsătoria și mutarea tânărului conte. Cantitativ, majoritatea volumelor care au fost aduse din peregrinarea academică au însumat cărți în greutate de 400 de kilograme⁷. Colecția reprezentativă calitativ și cantitativ a fost sistematizată după noile reguli europene ale biblioteconomiei de preotul Péter Bod (1712-1769) istoriograful din Ighiu⁸, el fiind odinioară și bibliotecarul Colegiului Bethlen din Aiud, dar și cel care a sistematizat volumele contesei Kata Bethlen din Făgăraș⁹. Existența acestui fond important de carte europeană la Șard¹⁰ ne sugerează și facilitățile bibliografice pe care acrobia lui Bod și-a putut construi discursul, prin numeroasele volume sale editate și inedite. Inventarul tematic al bibliotecii a fost realizat de către Bod în Șard, la 1768, în vederea enumerării, clasificării și evaluării istoriografiei privind Transilvania¹¹. Edificarea unei noi construcții și mutarea ulterioară a bibliotecii la Târgu Mureș, denotă importanța pe care nobilimea a conferit-o actului cultural și urbanizării, prin construirea unor clădiri impunătoare legate de dorința sinceră a proliferării culturii. Desigur, această situație culturală periferică a regiunii devine una ingrată, din moment ce Bod, cel care a sistematizat biblioteca

---

⁴ *Halmágyi István Naplói 1752-1753, 1762-1769 és iratai 1669-1785*, ed. Szádecky Lajos, Budapest, 1906, p. 243.

⁵ *Teleki Sámuel és a Teleki Téka*, editor Deé Nagy Anikó, București, Editura Kriterion, 1976, p. 1-259.

⁶ Vezi Castelul din Șard, în B. Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak. Abogy a régiek látták. XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak*, București, Editura Kriterion, 1973, p. 412.

⁷ Deé Nagy, *A könyvtáralapító*, p. 37.

⁸ Gudor Botond, *Istoricul Bod Péter*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008, p. 322.

⁹ Simon Melinda, Szabó Ágnes, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*, Szeged, Scriptum, 1997, cf. Eva Márza, „Catalogul bibliotecii lui Bethlen Kata”, în *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. Évfordulójára 1802-2002*, Marosvásárhely, 2002, p. 401-422.

¹⁰ „Singurătatea din Șard”, în Deé Nagy, *A könyvtáralapító*, p. 37-40.

¹¹ Bod Péter, *Necessaria ac utilis Scriptorum Historiae Hungaricae Notitia in qua auctores veteres ac recentiores, qui historiam Hungariae ac Transilvaniae integram vel ex parte, civilem, aut ecclesiasticam adcurate vel minus tradiderunt, cum crisi plerumque recensentur*, [Opera et studio Viri Clar. Petri Bod, in Eccla. Refor. M. Igeniensi V.D.M.], ms., Sardini, 1768, Bibliotheca Telekiana Târgu Mureș, Tq. 1510/a și Tq. 1510/b.

tânărului conte, este considerat de literatura de specialitate ca întemeietor al istoriei literare maghiare moderne, istoric, jurist și cartograf de excepție. Realitatea culturală a zonei destramă acel con de umbră așezat peste regiune, odată cu reorganizarea Principatului. Departe de sentimentul provincialismului, Bod și-a formulat dorința de a înființa o societate erudită-științifică, în cadrul căreia îl așezau chiar contemporanii lui. El a inserat în scrierile sale de două ori ideea înființării Societății Academice transilvănene, prima oară într-o scrisoare trimisă contelui Ráday¹², mai apoi în prefața istoriei editate la Basel¹³, faptul sugerând preocuparea ardentă a intelectualității transilvănene de a organiza viața culturală transilvăneană la nivel academic, potrivit exemplelor oferite de Europa în schimbare. Bod a devenit, după 1760, nu numai persoana care și-a propus îndeplinirea acestui deziderat, dar și subiectul potrivit pentru îndeplinirea rolurilor conferite de o posibilă Societate Academică. Într-o scrisoare datată în mai 1763, Sámuel Szilágyi amintea de încercările transilvănene din 1730 de a fonda o Academie. În rândurile membrilor Academiei în devenire, el îi vedea pe contele iluminist János Lázár, pe preotul din Ighiu, Péter Bod, și pe istoriograful sașilor, episcopul Georg Haner¹⁴. Desigur, cel mai mare impediment în vederea realizării acestui deziderat a fost reprezentat de greutatea întrunirii unui efort colectiv, sistematic și organizat, lipsit de suportul imperial râvnit. Acest neajuns răzbate prin sentimentul apăsător al incapacității organizatorice, financiare, în realizarea unui efort științific corporativ. Totuși, activitatea culturală susținută din centrul administrativ al Țării Vinului, Ighiu, și relațiile multiple pe care le păstra cu oamenii de știință din Vest, l-au consacrat pe Bod ca fiind „o lumină în întunericul” care domnea încă peste Transilvania. Biblioteca sa impresionantă și mobilitatea prin care și-a procurat cărțile a fost una de excepție¹⁵. El a fost ajutat să devină preot al comunității din Ighiu de episcopul baron Iosif Inczédi (1688-1750), care a fost și prim procuror al Tablei Regale din Târgu Mureș. Acest nobil funcționar avea o conștiință culturală și o responsabilitate aleasă față de comunitatea în care familia și fiul său Gergely dețineau o sesie nobiliară. Imaginația combinatorie a baronului în favoarea ridicării intelectuale și spirituale a regiunii este surprinsă cu ocazia invitării, destul de complicate, a lui Bod în Ighiu¹⁶. Implicarea sa activă în politica

¹² Vezi scrisoarea lui Bod din 1756, către contele Ráday Gedeon, în Szabó Ágnes, „Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz”, în *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, Budapest, nr. X (2002), p. 215.

¹³ Bod Péter, *Az Isten vitézkedő Anyaszentegyháza*, Basel, 1760.

¹⁴ Szelestei N. László, *Irodalom és tudományservezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690-1790*, Budapest, 1989, p. 90.

¹⁵ Radvánszky Béla, „Bod Péter könyvtárának jegyzéke”, în *Magyar könyvszemle*, Budapest, 1886, p. 59-86, și Vita Zsigmond, „Bod Péter könyvtára”, în Idem, *Művelődés és népszolgálat*, Bukarest, Kriterion, 1983, p. 53-59.

¹⁶ Bod Péter, „Önéletírás (*Descriptio de sua vitae*)”, în *Magyar Athenas, Magyar Hírmondó*, Budapest, Magvető, 1982, p. 38-39.

ecleziastică reformată a fost asigurată de calitatea sa de jurist eminent¹⁷ și de faptul că el a fost primul care, pe temeiul relațiilor literare germano-maghiare, a realizat prima macama teologică (rimă arabă aplicată pe proza teologică tradusă din germană), un stil de origine arabă plin de ilaritate și paradox¹⁸. Barocul s-a împletit cu gravitatea teologică exersată nonconformist în literatura transilvăneană, într-un stil jovial oriental, caracterizat prin paradoxul versificației, care a fost caracterizat prin asemuirea scrisului cu „a umbla zburând”¹⁹.

Nu departe de Ighiu, în localitatea Țelna, dealtfel o localitate în care trăiau aproape exclusiv iobagi români, își avea curia nobiliară, pivnițele cu vinuri de soi și viile familia contelui László Teleki de Sic (1710-1778). Acesta a fost căsătorit cu Eszter Teleki (1716-1764), născută Ráday, una dintre femeile cele mai culte ale Principatului. Moștenitoarea unui important fond de carte din biblioteca familiară din Ungaria, dar și colecționară, contesa a avut un simț pedagogic dezvoltat. Inventarul manuscris al volumelor sale a fost realizat la Gornești²⁰, chiar dacă acestea au fost deținute în Țara Vinului, la Țelna. Asemenea bibliotecii din Șard, preotul din Ighiu, Péter Bod, este cel care a folosit și sistematizat biblioteca, împreună cu colegul său László Málnási (1722-1797). Aceste volume au fost moștenite dintre cărțile de limbă maghiară ale mamei contesei Ráday, născută Klára Kajali, soția contelui din Ungaria Pál Ráday. Pentru volumele neinventariate de László Málnási, Péter Bod a fost rugat ferm să pregătească un inventar complementar²¹. Cele 244 volume amintite²² și erudiția feminină a contesei Teleki a fost asemuită cu un „lanț de aur din jurul gâtului”, care i-au asigurat un loc binemeritat între marile doamne ale culturii transilvănene, împreună cu Kata Bethlen. Nu este de mirare faptul că Bod o considera un adevărat „capitul” cu ajutorul căruia cultura și cartea devenea accesibilă oricărui erudit. La moartea sa, în predica funebră, Bod o asemuia în manieră barocă unei corăbii²³, „care aduce tot ce este necesar de departe.”²⁴ Avându-l fiu pe contele Iosif Teleki (1738-1796)²⁵, s-a îngrijit ca

---

¹⁷ Lucrarea sa, rămasă în manuscris: *Jurista Transylvanus*.

¹⁸ *Liliomok völgye. Az az ötven szent elmékedések*, traducere după Johann Gerhard, Sibiu, 1745.

¹⁹ Vezi „Egy illusztrált protestáns barokk könyv. Az első magyar makáma”, în Trócsányi Zsolt, *A történelem árnyékában*, Budapest, 1936, p. 99-104.

²⁰ „Méltóságos Ráday Ester Asszony ö Nga Könyveinek Lajstroma, 1757”, în *Ráday Eszter könyvei*, Bibliotheca Telekiana Târgu Mureș, ms. 95, collig. 10, 1755.

²¹ Szabó, Bod Péter levelei, p. 208.

²² Deé Nagy Anikó, „Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században / Buchsammelnde Frauen in Siebenbürgen im 18. Jahrhundert”, în *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, ed. Kovács András, Sípos Gábor, Tonk Sándor, Kolozsvár, 1996, p. 135-147.

²³ Bod Péter, *Örökké élő és halál porán feljül álló Goel [...]. Rövid balotti tanítás gróf Rádai Ester úr asszonyinak [...] 1764*, Kolozsvár, 1766.

²⁴ Bellágh Rózsa, „Mecenatúra Bod Péter korában”, în *Magyar Könyvszemle*, 2005, nr. 3, p. 328.

acesta să fie educat de Péter Bod la Ighiu, împreună cu inginerul militar de mai târziu al Habsburgilor din Transilvania, Carol von Magdeburg. Oricât de primitivă ne-ar părea astăzi acea „academie rurală” de la Ighiu și Țelna, matematica, istoria și teologia predate de Bod și Magdeburg au deschis orizonturi inimaginabile tânărului conte. Astfel, acesta, pe lângă erudiția aleasă primitivă în Țara Vinului la Ighiu și Țelna, a efectuat o impresionantă peregrinare academică²⁶, datorită căreia a avut posibilitatea implicării în dezbaterile intelectuale ale vremii, cu Voltaire, Rousseau și Bernoulli²⁷. Ca o consecință firească a iubirii de carte, și-a donat propria-i bibliotecă în folosul altora. Pe lângă propriile valoroase achiziții, a cumpărat bibliotecile secretarului său, Daniel Cornides (1732-1787), a preotului scriitor József Péczeli (1750-1792) și pe cea a istoricului austriac Schwandtner, în dorința ca acestea să nu dispară după moartea posesorilor²⁸. A fost conștient, asemenea vărului său din Șard, Sámuel Teleki, că lumina nu poate pătrunde în societate decât prin tipar și carte, chiar dacă a realizat aceasta într-o manieră conservatoare și protestantă. Pe lângă cariera strălucită de comite și străjer al Sfintei Coroane, a devenit un apreciat membru al nobilimii maghiare de Curte, fapt la care și anii tinereții au contribuit din plin.

Nu departe de Ighiu, la Aiud, baronul Sámuel Szilágyi (†1771)²⁹, agentul religios al reformaților în Viena anulul 1744, a fondat o bibliotecă personală în care literatura iluminismului a fost extrem de prețuită. Parte din biblioteca sa a fost donată Colegiului reformat din Târgu Mureș în 1771. Prietenia acestuia cu Péter Bod și contele Ráday din Ungaria era de notorietate³⁰, ea fiind bazată pe interesul comun față de carte și bibliotecă.

Ceea ce demonstrează implicarea efectivă în viața culturală și științifică a regiunii este mecenatul, volumele apărute conținând, pe lângă mulțumirile baroce, și sumele de bani donate cu mărinimie pentru publicarea unor volume. Din acest punct de vedere, circulația cărții, posibilitățile de dezvoltare a unei

²⁵ Csanak Dóra, *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondokodó*, Budapest, 1983, p. 445.

²⁶ „Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában (Teleki József utazásai 1759-1761)”, în *Régi Magyar Prózái Emlékek*, ed. Tolnai Gábor, vol. 7, Budapest, 1987.

²⁷ Vezi propriul volum publicat: *Essai sur la foiblesse des esprits-forts*, Leyden, 1760, și reeditat în Amsterdam, 1762; *La cour de Louis XV. Journal de voyage du comte J. Teleki*, ed. Tolnai Gábor, Budapest, 1943.

²⁸ Potrivit *Memoriilor* fiului său, Teleki a cumpărat colecția Cornides pentru a o proteja de dispersie. Vezi F. Csanak Dóra, „Kéziratok hagyatékok az Akadémiai Könyvtárban”, în *Magyar Könyvszemle*, an 116 (2000), nr. 3, cf. Teleki László, *Lebensbeschreibung des Reichsgrafen Joseph Teleki von Szék*, Sibiu, 1800, p. 36.

²⁹ Segesváry Viktor, *A Ráday könyvtár 18. századi története*, Haga, 2005, p. 29-30, cf. http://www.federatio.org/mi_bibl/SegesvaryViktor_Raday.pdf.

³⁰ Segesváry, *A Ráday könyvtár*, p. 14.

biblioteci sau editarea unor manuscrise nu poate fi despărțită de posibilitățile financiare ale zonei. Veniturile nobiliare fiind axate îndeosebi pe vânzarea și valorificarea vinului, această îndeletnicire a fost tradusă extrem de profitabil în activitate de mecenat sau în noi și noi achiziții bibliofile. Îndeosebi Bod a fost acela care a beneficiat de stipendiile mărinimoase ale familiei Teleki sau Bethlen. Veniturile din vin, must și dijmă au asigurat susținerea unui adevărat program de achiziții bibliofile îndeosebi din Vestul continentului, dar și din Imperiu. Astfel, activitatea de bază a locuitorilor zonei nu poate fi despărțită de urmările culturale ale acesteia.

Amintind și bibliotecile Capitlului din Alba Iulia și a Colegiului Bethlen din Aiud, putem considera că ideea privind situația culturală periferică a zonei nu poate fi susținută. În Alba Iulia, Ignác Batthyányi (1741-1798)³¹ a înființat o bibliotecă renumită și a cochetat și el cu ideea înființării unei societăți literate³². Aflată sub impactul iluminismului nobiliar în variantele sale radicale și conservatoare, recunoaștem în cultura și bibliotecile din Țara Vinului orizontul bibliofil al Europei Centrale, dezvoltat în oglinda acumulărilor academice europene. Ariile tematice ale volumelor de teologie, istorie și artă sunt deopotrivă aparținătoare conservatorismului teologic și radicalismului filosofic, ceea ce sugerează valoarea culturală și pedagogică a cărții. Reușitele bibliofile ale lui Sámuel Teleki și Iosif Teleki, publicațiile și ideea academică a lui Péter Bod sugerează existența unei regiuni extrem de dinamice în receptarea și promovarea mesajului iluminist de factură utilitaristă, în beneficiul dezvoltării transilvănene. Mobilitatea intelectuală nu poate fi despărțită de iluminismul nobiliar și clerical al acestei regiuni transilvănene, în schimbare, dar deloc periferice.

---

³¹ Bíró Vencel, *Gróf Batthyány Ignác (1741-1798)*, Kolozsvár, 1941.

³² Varjú Elemér, „A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár”, în *Magyar Könyvszemle*, Budapest, 1899, p. 134-175, 209-243, 329-345, și Idem, „Batthyányi Ignác a tudós és tudományszervező”, în Jakó Zsigmond, *Társadalom, egyház, művelődés*, editor Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1997, p. 76-99.